

DRIE TOESPRAKEN bij de presentatie van Johan Goud, *Een brief die niet meer dicht kan. Gesprek met mijn ongelovige alter ego* (Utrecht-Soest: KokBoekencentrum-Boekscout, 2023, 217 pp.).

Geertekerk, Utrecht, vrijdag 14 april 2023, 19.00 – 21.30.

Frits de Lange was tot 2021 als hoogleraar ethiek werkzaam, aan theologische universiteiten in Kampen en Groningen. Ook doceert hij aan de filosofische Academie op Kreta. Hij schrijft regelmatig voor *Trouw*. Van hem verschenen o.a. *Heilige Onrust* (2017), *Eindelijk volwassen* (2021) en *Overweldigend* (2023).

Joost Röselaers is theoloog en schrijver. Hij was en is werkzaam als predikant, van de Dutch Church in Londen en van de remonstrantse gemeenten in Amsterdam en Oosterbeek. Tot 2021 was hij hoofdredacteur van *Idee* (het tijdschrift van de Mr. Hans van Mierlostichting). Hij publiceert regelmatig opiniestukken in *NRC*, *De Volkskrant* en *Trouw*. Hij is essayist van het *Financieele Dagblad* en *Volzin*.

Marjoleine de Vos is neerlandica en redacteur van de *NRC*. Ze schrijft daarin en in andere tijdschriften bespiegelende columns en artikelen over kunst, literatuur en koken. Ze publiceerde onder veel meer essaybundels (*Het is zo vandaag als altijd*, 2011; *Doe je best*, 2018; *Een dolgelukkig Montessorivarken*, 2022) en de dichtbundels *Zeehond graag* (2000), *Kat van sneeuw* (2003), *Het waait* (2008), *Uitzicht genoeg* (2013), *Hoe verschillig* (2021).

FRITS DE LANGE

‘Een kleine cultuurtrend: theologen kijken terug op hun geloofscarrière’, De antropoloog Andre Droogers constateerde het onlangs op zijn FB pagina. “Frits de Lange, Martien Brinkman, Christa Anbeek, Johan Goud, Bert Hoedemaker - ze inventariseren de restwaarde van hun theologische erfgoed. Welk godsbegrip blijft over na de ontkerkelijking?”

Ik bevind mij dus in goed gezelschap – ook Johan Goud kijkt terug, en maakt een balans op van zijn loopbaan. Maar Droogers’ observatie zou kunnen suggereren dat het hier gaat om theologen van zekere leeftijd die met weemoed hun verlies aan geloofsinhoud in kaart brengen om het schamele dat overblijft nog eens op een rij te zetten. Niets is minder waar, zo valt te illustreren aan Johan Goud’s rijke boek, dat vandaag ten doop wordt gehouden, en waarmee ik hem van harte wil feliciteren.

Terugkijken – dat doet Johan Goud inderdaad uitvoerig. Hoe doet hij dat? Ik begin er mijn bijdrage mee. Dan (2) met welke theologie eindigt – excusez le mot - Johan Goud voorlopig; hoe ziet zij eruit? Tenslotte: wil ik ook (3) graag met hem vooruitkijken, al had ik dat hem dat graag wat meer in zijn boek willen zien doen. Wat levert het boek aan voor de toekomst van theologie en vrijzinnig-christelijke geloofsgemeenschappen?

1. TERUGKIJKEN

Johan Goud kijkt terug op een moment in het leven dat velen dat doen: zo rond de zeventig bevind je je in wat gerontologen de reminiscentiefase noemen: je maakt de balans op en vraagt wat het leven je gebracht heeft. Ikzelf had altijd een hekel aan reünies waar oud-klasgenoten snoevend tegen elkaar opboden over hoe goed ze het wel niet deden, maar ik heb onlangs intens genoten van de reünie – de eerste na vijftig jaar – van de 6e klas van mijn lagere school. Waarom vond ik het prachtig? Omdat er

niemand was die daar nog zei: ‘Kijk mij eens’. Op zo’n leeftijd kun je volstrekt eerlijk zijn.

Johan Goud schreef een persoonlijk, goudeerlijk boek met een terugblik op zijn theologische ontwikkeling. Het is nadrukkelijk geen autobiografie, maar toch, in alle openheid deelt hij zijn levensverhaal met zijn lezers, ook waar het pijn deed. Voor een ex-gereformeerde opvallend mild beschrijft hij de “verzuild gereformeerde omgeving – twee maal kerkgang per zondag, orgelspel, antirevolutionaire opvattingen, de lagere Dr H. Colijnschool” van zijn jeugd. “Ik kon me erin ontwikkelen als een op mensen en dingen vertrouwend, nogal dromerig, zo gauw het kon lezend jongetje”, schrijft hij. Een ‘onverdiend geschenk’ noemt hij het orthodox-calvinistische milieu waarin hij opgroeide en waaraan hij zich gaandeweg ontworstelt. Hij denkt daarbij terug aan wat hij noemt “een antropologie die de menselijke zonde onderstreepte en een theologie die het geloof uit niets dan genade centraal stelde. [Maar] het waren precies deze opvattingen waar ik in de loop der jaren steeds grotere afstand van nam. Pas jaren later vond ik daadwerkelijk de weg terug naar het christendom, in de vrijzinnige variant van het remonstrantisme.”

Zijn verhaal is herkenbaar ook voor mij. Het had mijzelf, nagenoeg generatiegenoot van Johan Goud, ook zo kunnen overkomen, als ik niet in het gereformeerde Kampen waar ik theologie studeerde, docenten als Okke Jager en Gerard Rothuizen ontmoet had die mij lieten zien dat je ook anders met geloofstaal kon omgaan, dichterlijker, vrijer, joyeuzer, wanhopiger soms ook. En dat een woord altijd de deur naar meer betekenissen opent, als je er maar lang genoeg op klopt. Ook ik ben daardoor in de loop der jaren vrijzinniger geworden, al werd ik nooit remonstrants. Maar ik had het zomaar kunnen worden. Waarom wordt iemand vrijzinnig? Je kunt Goud’s ontwikkeling van orthodox naar vrijzinnig omschrijven als die van precies naar rekkelijk, van dwang naar vrijheid, van gestaalde kaders naar de ruimhartige en weldadige gemeenschap van vrienden zoals hij die bij de Remonstranten vond, en Johan Goud doet het ook wel zo:

“Van het idee van een op enkele beginselen gefundeerde, monolithische wereldbeschouwing, typisch voor het gereformeerde milieu van die tijd, bleef niets over.” Maar dan kijk je op het niveau van overtuigingen en opvattingen, waarbij je de ene overtuiging inruilt voor een andere. Maar als ik Johan’s boek goed lees is het vooral zijn fascinatie voor de gelaagdheid en rijkdom van de taal, ook en juist waar het gaat over de laatste levensvragen, juist ook daar waar de taal naar adem snakt of uitmondt in zwijgen, die hem uit de greep van de orthodoxie in de armen van filosofie, de literatuur en de poëzie heeft gedreven.

2. THEOLOGIE

Dat brengt me bij de vraag wat voor soort theologie het is die Johan Goud bedrijft. Wat is nu eigenlijk geloven? dat is de vraag die hem in dit boek bezighoudt. Johan Goud blijft daarin zeker een goed woordje doen voor het academische vak: “het ordelijke, systematiserende nadenken over wat geloof is en betekent”. Maar de dogmatieken en de religieuze of atheïstische godsdienstfilosofieën die bij grote woorden beginnen, om ze vervolgens te definiëren of weg te verklaren – ze zeggen hem niets meer, bekent hij. ‘Voor Johan Goud, zoeker in taal’, die opdracht schreef Rutger Kopland voorin een dichtbundel die hij aan hem cadeau deed. “Taal - ik citeer Johan Goud - is nu eenmaal ons meest nauwkeurige, of beter: ons minst onnauwkeurige medium, in het bijzonder wanneer we iets willen duidelijk maken over onszelf en ons geloof. Daar komt bij dat geloofstradities eveneens uit poëzie, verhalen en reflecties op die verhalen bestaan - uit taal dus.”

En, vervolgt hij: “Gelovigen zijn lezers, zoekers in taal. Zij zijn zich daarvan zelf vaak niet bewust. Ze leven vaak in de naïeve veronderstelling dat de woorden van hun taal rechtstreeks verwijzen naar wat buiten hun geest en zelfs buiten de waarneembare wereld bestaat: engelen, hemel en hel, God en goden, et cetera. Het is lastig om dat niet meer te kunnen aannemen. Het betekent dat je aan de

kunst van het lezen aparte aandacht moet gaan besteden. Als God inderdaad een “God van woorden” is, dan zul je die kunst en kunde zo goed als je kunt moeten perfectioneren.”

Zo klinkt de ‘theologie’ van Johan Goud. Ik schrijf het woord nu tussen aanhalingstekens. Want die komen in het boek ook veel voor. Het woordje ‘God’, ‘geloven’, ‘geloof’, ‘religie’ – ze worden heel vaak tussen aanhalingstekens gezet. Want zodra ze je opschrijft of uitspreekt, zeggen ze ook weer niet wat of iets anders dan ze zeggen. Voortdurend verschuift hun betekenis. De taak van de theoloog is om nauwkeurig hun mogelijke betekenislagen ervan proberen te beschrijven.

Goud houdt van dat woordje *nauwkeurig*, dat volgens Robert Musil “een vorm van begrip [omschrijft], die ontvankelijk blijft voor het onbegrepen”. Zo is God van zichzelf een raadselwoord. “Het woordje ‘God’ is een weerbarstig en explosief woordje en het moet dat blijven”, lezen we. “Welbeschouwd past het binnen geen enkele orde en in geen enkele theologie.” ‘Religie’ – weer tussen aanhalingstekens – is volgens Johan Goud aan de orde in onvanzelfsprekende, verontrustende ontmoetingen. Die situatie “zou men religie kunnen noemen”. En ‘geloven’, tja wat is dat? Je hebt er argeloos vertrouwen voor nodig, maar ook een ongelovig alter ego dat tot het einde toe kritische vragen stelt.

In negen hoofdstukjes krijgt de lezer toch op het laatst nog een fijnzinnig remonstrants dogmatiekje gepresenteerd, en helemaal op de laatste bladzijde noemt Johan Goud zich zelfs even “een posttheïstische hermeneuticus” die “na het afscheid van de persoonlijke theïstische God” ook aan ‘postmoderne deconstructie’ doet. Maar uit zijn mond klinken dat soort termen toch een tikkeltje gezwollen.

Le ton qui fait la musique, de eigen stem van Johan Goud klinkt toch in zinnen als deze: “Wat is nu eigenlijk ‘geloven’? Dat kan niets anders betekenen, dan dat ik in de ons omgevende oceaan van woorden een richting probeer te bepalen. Een veelbelovende, mogelijk heilzame richting.” Geen woord krijgt in dit boek een eenduidige betekenis, en

toch, ik ken geen theoloog die zo zorgvuldig de taal gebruikt als Johan Goud.

3. VOORUITKIJKEN

Tenslotte: ik wil ook graag met Johan Goud vooruitkijken, ook al doet hij dat zelf niet met zoveel woorden. Hij had dat best een beetje meer kunnen doen. Hij maakt een balans op van zijn weg in de theologie. Het is daarmee een prachtig, rijk, gelaagd, diepzinnig, wijs en erudiet boek geworden, dat het verdient herlezen te worden.

Uitgewogen en evenwichtig. Misschien ook een tikkeltje te evenwichtig? De dialoog met zijn ongelovige alter ego, aangekondigd in de ondertitel, heeft, nadat Johan Goud meer dan een halve eeuw samen met hem heeft opgetrokken, wel wat van zijn scherpe kantjes verloren. Ze zijn aan elkaar gewend en wellicht zelfs een beetje op elkaar gesteld geraakt. Hoe zullen jonge theologen, die aan het begin van hun loopbaan staan, het boek lezen? Vroeg ik me af. Ik kan me voorstellen dat zij wel wat vaker een knallende ruzie met het rebelse alter ego zouden hebben verwacht. En een ik dat daarbij meer uit het veld geslagen zou zijn. Begrijpen het gelovige en ongelovige ik, zeg maar de Barth en Nietzsche in Johan Goud, elkaar zo langzamerhand niet te goed?

Zo rond de zeventig doe je aan reminiscentie, zegt de gerontologie, terugkijken en de balans opmaken. Maar ook generativiteit, is een - wat Erik Erikson ooit noemde - ontwikkelingstaak van oudere volwassenen. Hij omschreef het als "de zorg om de volgende generatie te leiden en een plek te geven." [the concern in establishing and guiding the next generation]. Wat is de erfenis die Johan Goud hen achterlaat? Wat kan een volgende generatie die theologie gaat bedrijven in een volstrekt geseclariseerde cultuur meenemen uit dit boek?

Johan Goud is niet het type theoloog dat aan schoolvorming doet. Hoe zou dat ook kunnen met iemand die meteen aan het begin van zijn boek schrijft: "Het is zinloos geworden je op vooraf bestaande waarheden of

gezag claimende instituties te beroepen. Het komt erop aan je eigen stem te vinden en zo te schrijven, dat zij anderen op hun beurt aan hun eigen stem herinnert.” Zijn advies aan jonge theologen lijkt te zijn: ‘Klink alsjeblieft niet als Johan Goud, probeer je eigen, authentieke stem te vinden.’ Dat laat zich horen in een tijd waarin authenticiteit een kernwaarde is.

Maar er is ondertussen de laatste halve eeuw wel iets fundamenteels en voorgoed verschoven. Voor Johan Goud en zijn generatie, waartoe ik ook zelf behoor, vormde de Bijbel nog – ik citeer hem, onder verwijzing naar Northrop Frye – de Grote Code, de gedeelde symbolische hemel waaronder de filosofie, de literatuur, de kunsten leefden – ook al balden ze soms woedend de vuisten omhoog. Johan Goud’s theologie beweegt zich in dit universum. Ook als hij daarin voortdurend kris-kras grenzen overschrijdt, hij doet dat in dezelfde, door het christendom gestempelde wereld. De ‘westerse cultuurkring’ noemt hij het, en dat klinkt net als het inmiddels feitelijk is, een tikkeltje archaisch. Wat als die Code niet meer verstaan, want niet langer gedeeld wordt? Hoe zoeken naar resonerende taal over ‘God’, hoe die eigen stem te vinden in een volstrekt post-christelijke, post-kerkelijke tijd? Wie het weet mag het zeggen.

Toch is er ook zoiets als een *methode* Johan Goud, die het waard is overgedragen te worden aan de volgende generatie theologen. Hij staat haaks op het tribalisme van *woke* dat zich terugtrekt in de eigen bubbel, de eigen identiteit. Johan Goud noemt “het streven naar *algemeenheid* als een onderscheidend kenmerk van vrijzinnigheid”. Dat je probeert om het geloof in zo universeel mogelijke termen onder woorden te brengen en je niet door grenzen en veto’s laten weerhouden. Het gaat daarbij om grenzen van uiteenlopende aard: tussen traditionele en eclectische religiositeit, tussen geloof en ongeloof, tussen theologie en filosofie, theologie en wetenschap. Je zou die methode een erfenis van de Verlichting kunnen noemen, waaraan de vrijzinnigheid van oudsher schatplichtig is. Maar ook dat zou je weer tribaal kunnen verstaan. Dan zou ook de vrijzinnigheid zelf, mét de witte, gegoede, hoogopgeleide stedelijke burgerij die net

weer een mooie Matthäuspassion achter de rug heeft, uitsterven.

Beter lijkt me – en ik denk dat ik Johan Goud daarin mee krijg - het om die algemeenheid, dat universele in het christelijk evangelie zelf te verankeren.

“L'Évangile contient une conception de la vie humaine, non une théologie.” ‘Het evangelie bevat een bepaald begrip van het menselijk leven, geen theologie’ (CS 98), schreef Simone Weil, en ze gebruikt daarvoor een beeld. “Als ik ’s nachts buiten een zaklantaarn aandoe, kijk ik niet in de lamp om te beoordelen hoe krachtig hij is, maar naar hoeveel voorwerpen hij verlicht”, schreef Simone Weil. Wat het christelijke geloof waard is, bewijst het buiten zichzelf. De kracht van de vrijzinnigheid ligt niet in de vrijzinnigheid zelf, maar in het Bijbelse verhaal waarvan zij leeft. Een brief die niet meer dicht kan.

JOOST RÖSELAERS

Wij beseffen en aanvaarden

*dat wij onze rust niet vinden in de zekerheid van wat wij
belijden,
maar in verwondering over wat ons toevalt en geschonken
wordt;*

*dat wij onze bestemming niet vinden in onverschilligheid en
hebzucht,
maar in wakkerheid en verbondenheid met al wat leeft;*

*dat ons bestaan niet voltooid wordt door wie we zijn en wat
we hebben,
maar door wat oneindig groter is dan wij kunnen bevatten.*

De remonstranten onder ons zullen deze zinnen meteen hebben herkend. Het zijn de openingswoorden van de remonstrantse belijdenis uit 2006. De hand van Johan Goud is zeer zichtbaar, in deze woorden.

Johan bespreekt de belijdenis ook uitgebreid, in het boek dat vandaag centraal staat. De belijdenis vormt een rode draad in het vijfde deel van het boek, waarin Johan ingaat op de vraag, waar hij zelf eigenlijk in gelooft. Wat hij verstaat, onder 'wat oneindig groter is dan wij kunnen bevatten.'

Regelmatig word ik uitgenodigd om een inleiding te houden over de remonstranten. Wat wij doen. Wat wij geloven.

Ik begin dan steevast met de belijdenis uit 2006. Ik voel bij mijzelf een trots opkomen, als ik deze zinnen voorlees. Hier ben ik remonstrants voor. Het is vroom en doordacht. Het heeft eerbied voor het heilige en voor het alledaagse.

Johan, we hebben de afgelopen jaren veel met elkaar gecorrespondeerd, en gesproken, over de meest uiteenlopende onderwerpen. Over politieke zaken. Met

name, liberale politiek. En de rol van theologen in het maatschappelijke gesprek. Over de remonstranten, en het unieke van de remonstrantse geloofs- en levenswijze.

Je bent absoluut een grote inspiratiebron voor mij. Onder andere, op de meest onverwachte plek, namelijk Facebook! Ik heb heel wat inspiratie voor preken en lezingen gehaald uit jouw berichten op Facebook.

En wat passend dat in jouw boek ook een hoofdstuk opgenomen is, waarin je vertelt over jouw gesprekken op Facebook. Zo creëer je een nieuwe vorm van gemeenschap. En zo versterk je de remonstrantse presentie. Op onverwachte plekken.

Er is op dit moment binnen kerken, en binnen de remonstranten met name, een indringend gesprek gaande over onze toekomst. Dat is in zekere zin terecht. We zijn met steeds minder. En op allerlei wegen proberen wij het tij te keren.

Maar laten we niet vergeten waar we vandaan komen, en waar we voor staan! Jouw boek voelde als thuiskomen. Dit is de remonstrantse identiteit. En dit is onze bijdrage aan de samenleving. En aan persoonlijke zingeving.

Ik wil twee elementen eruit lichten, die mij zeer nauw aan het hart liggen. Twee elementen, die volgens mij hoekstenen zijn van jouw boek en denken:

- een liefde voor taal;
- de vraag naar God, naar het transcendente, naar wat groter is dan wij.

Allereerst, een liefde voor de taal, en dan met name de Bijbelse taal. Rutger Kopland noemde jou: een zoeker in taal. Geloven is (in jouw woorden) een zoektocht in taal.

Een zoektocht naar de betekenis van de Bijbelse taal in het bijzonder. Niks staat er zomaar, in de Bijbel. Het vraagt om zorgvuldigheid, om gevoel voor poëzie, om achter de betekenis van de Bijbelse verhalen te komen.

De Bijbel is van onschatbare waarde. Als je er eenmaal door geraakt bent, is het 'een brief die niet meer dicht kan'. En dat blijkt ook uit jouw boek. Hoe jij erdoor geraakt bent.

Je hebt een grote ontwikkeling doorgemaakt: In relatie tot God. In relatie tot de Bijbel. Maar het boek heb je nooit gesloten, in tegenstelling tot veel generatiegenoten. De Bijbel is je blijven aanspreken. De Bijbelse verhalen vinden bij jou weerklank in poëzie. In literatuur. Er ontstaat een vruchtbaar gesprek: tussen Bijbel, cultuur en samenleving.

Dat vormt ook de basis van jouw boek. Het gesprek met de cultuur. Vanuit ons Bijbelse verhaal. En hoe wezenlijk is het, dat wij, theologen, gevoel voor die taal blijven ontwikkelen. De vraag is wel, en daar kunnen we straks van gedachten over wisselen, of die taal nog resonantie heeft en zal blijven hebben.

We hebben te maken met een dubbele uitdaging:
-er is überhaupt steeds minder gevoel voor taal in Nederland;
-en laat staan: de Bijbelse taal.

Jouw boek zal een bepaald publiek zeer aanspreken. Maar - vrees ik - een groeiende groep ook niet. Hoe kunnen we die groter wordende groep toch bereiken? Ook op de lange termijn? Wat vraagt dat van ons?

Als tweede element, als tweede bouwsteen, wil ik noemen: een gevoel voor het transcendente. Wij delen een liefde voor Frankrijk. Jij hebt er een tweede huis. Ik ben in Frankrijk opgegroeid.

Op de Franse scholen waar ik op zat, werd er grote nadruk gelegd op het transcendente. Transcendent- dat wat groter is dan jij. *Dat wat oneindig groter is dan wij kunnen bevatten.*

Voor mij vormt het transcendente de basis van mijn geloven. Ik maak deel uit van iets groters. Dat bepaalt wie ik ten diepste ben. Maar het is een basis, waar ik weinig over kan zeggen. Woorden schieten letterlijk te kort.

Jij deelt dat. En jij zegt daar heel treffend over:

Het woordje God is een weerbarstig en explosief woordje,

en het moet dat blijven. Welbeschouwd past het binnen geen enkele orde, en in geen enkele theologie.

Dat is de spagaat van een vrome liberale predikant. Aan de ene kant breed geïnteresseerd. En op veel thema's betrokken. Van vele markten thuis. Erudiet. Doordachte verhalen.

Maar over de kern, de diepste kern, valt eigenlijk heel weinig te zeggen. En zeker niet in alledaagse taal. Die spagaat herken ik in jouw boek. In het gesprek met jouw ongelovige alter ego.

Dat gesprek houdt jou alert. Het spreken over geloven moet niet te goedkoop zijn. Het moet wel geloofwaardig blijven. Tegelijk ben ik er blij mee, dat het ongelovige alter ego niet de overhand krijgt. Je weet hem weerwoord te bieden. Met name, dankzij de inspiratie die je ontdekt in poëzie.

De gedichten uit jouw boek raken aan het onzegbare. Zij verwoorden wat ten diepste niet te kennen valt.

Je zegt in het boek weinig over jouw eigen leven. Tegelijk heb ik je wel beter leren kennen door het boek. Met name, door de keuze van teksten en gedichten. Door wat jou raakt. Wat jou inspireert. De zoektocht die je gaat in het geloof.

Je komt tenslotte uit bij een agnosticisme van de liefde. In deze typering komen de twee elementen samen:

- het geworteld zijn in het Bijbelse verhaal.
- en de zoektocht naar het transcendente.

Je citeert 1 Johannes 4:

*Als we elkaar liefhebben, blijft God in ons,
en is zijn liefde in ons tot volmaaktheid gekomen.*

Een agnosticisme van de liefde. Het valt niet te bewijzen. Maar intuïtief (zo zeg je treffend), intuïtief spreekt het ons aan. De liefde is transcendent. Zij verwijst naar iets groters.

Dit agnosticisme wordt uiteraard uitgedaagd door jouw ongelovige alter ego. Soms lijkt deze stem alsnog de

overhand te krijgen. Bij het lezen van het boek voel je het innerlijke gesprek (gevecht) in jou.

Zo schrijf je stellig: er is geen essentie die uitstijgt boven dit aardse leven. Maar drie pagina's later schrijf je (God zij dank, zou ik bijna zeggen):

*waar het denken zich onbevoegd moet verklaren,
kunnen het dichten en zingen de draad opnemen.*

Poëzie en muziek versterken jouw geloof in wat groter is dan wij. En zelfs, in een leven na dit leven. In opstanding.

En daarop volgt het gedeelte dat mij het meest geraakt en ontroerd heeft. Je beschrijft daarin het slotdeel uit de tweede symfonie van Mahler. Een prachtig, indrukwekkend koorwerk van Mahler. Dit is pure mystiek. Een diep doorleefde spiritualiteit.

Ik citeer je: "Zacht en eenvoudig begint het slotdeel. Met de muziek: Opstaan, ja Opstaan! Een droom is het. Een droom die, naast de zekerheid van onze dood, diep in ons geworteld is." Zo gaat de tekst van Mahler:

*Bereid u voor op het leven! Sterven zal ik om te leven.
Opstaan, ja opstaan zult u, mijn hart, in een oogwenk.*

*Wat u overwonnen hebt:
naar God zal het u dragen!*

De Tweede van Mahler is een symfonie, die mij zeer dierbaar is. Waar ik regelmatig door bekrachtigd en bemoedigd ben. Ze heeft mijn geloof gevoed, juist in de diepte. En hoe mooi is het, dat jij er ook grote inspiratie in vindt.

Over het transcendente heb ik twee vragen aan je.

De eerste: heb je altijd ervaringen van anderen nodig, om jouw geloof te voeden? Ervaringen van dichters, schrijvers? Je benoemt de intuïtie. Zonder er verder op in te gaan. Idem, met de liefde. Is dat niet genoeg als geloofsbron? Zit het niet in ons? Heb je altijd bronnen van elders nodig?

En ten tweede. Wordt het ongelovige alter ego niet te veel een koketteren met? Op een gegeven moment dacht ik: Wordt het niet tijd om die stem voor goed het zwijgen op te leggen? Te cancellen?

Want volgens mij ben je gewoon een gelovig mens. Punt uit. En gelukkig maar. Wat houdt je tegen?

Want dat blijft bij mij hangen, na het lezen van jouw boek. Jouw boek heeft mijn geloof in het transcendente versterkt. Jouw boek heeft mijn geloof verrijkt, dankzij jouw inzichten, en dankzij alle gedichten die je aanreikt.

En het heeft het besef in mij versterkt, dat dit de opdracht is van theologen:

om kennis en gevoel te ontwikkelen voor Bijbelse taal, poëtische taal, gezongen taal, taal, die uiting geeft aan wat oneindig groter is, dan wij kunnen bevatten.

MARJOLEINE DE VOS

Een zonnige morgen in april, ik rijd over de Eemshavenweg. De boerderijen met hun brede daken liggen kalm in het stralende licht, er glinstert iets in de wereld, op het gras, de scholeksters langs de weg, de bomen die doorzichtig tegen de lucht staan met soms al voorzichtig hun lentesluiertjes om. Op de radio klinkt opgewekte muziek, een beetje een Spaans ritme, Christina Pluhar en haar gezelschap l'Arpeggiata. Ik hum een beetje mee terwijl ik richting Groningen Stad suis. Ik vind alles prima in orde deze morgen.

Vind ik het nodig om verder nog iets toe te voegen of ergens naar te verlangen? Op dit moment niet. God, ach. Zo'n onmogelijk woord en eigenlijk, ik tik zachtjes met mijn voet mee in de maat van de muziek, nergens voor nodig. "De oneindigheid van het heelal is te verdragen/ op een mooie lenteochtend in de Beemster" schreef ik jaren geleden na een wandeling in de Beemster op ook zo'n mooie dag, en zo ongeveer voel ik me nu ook hier op het Groninger land. Soms is even nergens behoefte aan. Hoe gaat dat gedicht ook weer van de Amerikaanse dichter Mary Oliver, dat gedicht over geen antwoorden willen, gewoon je verheugen in wat er is? Thuis zoek ik het op en vertaal het:

Madeliefjes

Het is mogelijk, neem ik aan, dat we ooit
 alles zullen weten
 wat er te weten valt: wat de wereld is, bijvoorbeeld,
 en wat die betekent. Ik denk dat terwijl ik
 van het ene veld naar het andere struin, in de zomer, en
 de spotvogel me bespot, omdat hij óf al genoeg weet
 óf genoeg weet om volledig tevreden te zijn
 met niet weten. Zijn lied wordt geboren
 uit zoeken, daarom weet hij: hij moest zwijgen
 als hij ineens overspoeld werd met antwoorden. Liever
 oh hoor, zijn wilde, bijtende, tedere gekweel onophoudelijk

onbeantwoord. Voor mijn voeten tonen de witgekrante
madeliefjes

de zonnetjes van hun gele centrum, van hun – neem me
niet kwalijk

dat ik het zo zeg – van hun hart. Natuurlijk
kan ik het mis hebben, misschien is hun hart bleek en
nauw en verborgen in de wortels. Weet ik veel.

Maar wel dit: het is hemels om te nemen wat gegeven
wordt,

te zien wat duidelijk is, wat de zon
graag verlicht; bijvoorbeeld – ik denk dit terwijl
ik omlaag reik, niet om te plukken alleen om te voelen –
hoe geschikt het veld is voor de madeliefjes, en de
madeliefjes voor het veld.

Zo is het. Niet altijd al die vragen, gewoon accepteren en je
verheugen. Dankbaar zijn. Hoewel, eigenlijk zegt Oliver
niet dat er geen vragen zijn. Ze zegt dat er geen
antwoorden zijn en dat we moeten zien wat er te zien is.
Het goede.

Maar toch, nu ja, niet meteen, maar toch, legt iets zich niet
neer. Want hoezo zou ik me verheugen en alles wel prima
vinden. Ergens in mij of buiten mij klinkt een stem, als je
het zo wilt noemen, resoneert een oproep, die insisteert op
ongerustheid in plaats van gerustheid. Geen vrede, geen
gezapig zich in zichzelf keren en de rest van de wereld
negeren. Die stem is nogal opgestoot door het boek van
Johan Goud, *Een brief die niet meer dicht kan*. Goud toont
zich steeds weer geraakt door Levinas die ons
onophoudelijk herinnert aan het appel dat door de
ongelukkigen en de veronachtzaamden op ons gedaan
wordt en hij citeert met instemming: “De mens wordt niet
gedefinieerd door wat hem geruststelt, maar door wat hem
verontrust.”

Er is altijd meer dan genoeg verontrustends in de
wereld, ook op een zonnige aprilmorgen. In mijn dorp is
onenigheid ontstaan over de locatie voor een lawaaiige
bouwplaats, velen zijn tegen, sommigen kan het niet
schelen omdat ze er zelf niet vlakbij wonen, of omdat ze

geld krijgen om een stukje van hun land in bruikleen te geven en je voelt meteen de vijandigheid groeien, de onverschilligheid voor andermans welzijn, er broeit ineens van alles waarvan je je kunt voorstellen dat het in een meer op de spits gedreven situatie tot grimmigheden zou leiden. Zo geruststellend is de medemens niet. En ik maak me ongerust over de geldzorgen van een broer, en ik ben op weg naar het ziekenhuis waar ik zo meteen weer allerlei mensen zal zien die niet kunnen lopen, drinken, praten, die wanhopig zijn of dof berusten, of soms juist met onbegrijpelijke moed en fierheid een akelig lot dragen. Ik wil niet denken aan de reden waarom ik er zelf heen ga. Kleine dingen, tuurlijk, het is niet meteen de hele wereld die eraan gaat, al gaat die er ook aan, het zijn gewoon mijn eigen kleine verontrustheden, maar hier in de auto in de zon met de muziek aan, zijn ze even niet van belang.

Je kunt nu eenmaal niet steeds alles voelen. En dat hoeft ook niet, eigenlijk zegt Goud dat zelf ook wel. Het gaat hem om 'als het er echt op aan komt'. Wat je dan gelooft, wat je dan doet. Of misschien zelfs: wat je van je zelf *verlangt* te geloven, zodat je dan, als het er echt op aan komt, goed zou handelen. Dus gaat het om wat voor iemand je wilt zijn.

Goud wil nu eindelijk wel eens weten hoe zijn eigen stem klinkt als hij het over zijn geloof heeft, wat hij zelf te zeggen heeft als hij geen pastor of predikant is, geen vroedvrouw die anderen helpt om zich in de taal van het geloof te uiten. En dan blijkt, al schrijft hij een heel boek vol met scherpzinnige overwegingen, vol prachtige citaten, vol verlangens en gedachten, dan blijkt toch dat hij het niet kan zeggen. Er is helemaal geen taal waarin je ineens duidelijk zou kunnen zeggen wat je bezielt, al zegt hij natuurlijk wel wat hem bezielt. En hij zegt het ook duidelijk. Maar hij zegt het nooit helemaal. Omdat dat niet kan. En eigenlijk is dat nogal wis.

Veel van wat er in dit boek staat wisten we natuurlijk al van Goud. Zo geheimzinnig heeft hij nooit gedaan over wat voor hem belangrijk is. Zijn gedachten over het trauma, over Levinas, over de onmogelijkheid van zekerheden en stelligheden als het om God en godsgeloof gaat, zijn

verlangen naar vrij denken en zich toch gebonden te weten aan iets, noem het waarheid, noem het een opdracht. Iets ongrijpbaars dat wel degelijk een moreel appel doet. Hij is, hoewel heel ruim in zijn religieuze denken, tegelijkertijd streng, in ieder geval voor zichzelf. Als ik hem lees denk ik aan een gedicht van de Poolse dichter Czeslaw Milosz die een gedicht over engelen schreef waarin hij volhield dat hij in ze geloofde, hoe onbestaanbaar ze dan ook zijn. Hij meende af en toe toch iets van ze op te vangen, in een geur in een boomgaard, in het weefsel van de wereld, en soms, ja, soms 's ochtends vroeg hoorde hij wel eens een stem in zijn slaap en die stem sprak dan in een 'onaardse taal', die de dichter desondanks wist te verstaan, en zei:

*de dag breekt aan
weer een
doe wat je kunt.*

Dit boek lezende denk ik dat Johan Goud die stem ook hoort. Hij wil die stem ook horen. Hij wil iemand zijn die doet wat hij kan, als het erop aan komt.

Het is een heel sterk en bewonderenswaardig streven, en de poging om de onontkoombaarheid van die oproep te gronden in een domein waar nu juist geen grond te vinden is, of alleen iets wat Goud 'de onuitsprekelijke grond' noemt, is zonder meer dapper te noemen. Maar het is niet voor niets dat Goud zich meer dan eens afvraagt: "Waarom kan ik niet nadenken over wat me bezielt en wat ik geloof, zonder er literair proza en poëzie bij te betrekken?" Hij weet wel waarom. Omdat daarin iets wordt opgevangen van dat wat onmogelijk te zeggen valt en wat toch zo sterk beleefd wordt. Alleen in een gedicht kan iemand iets te berde brengen over engelen en dan toch serieus te nemen zijn.

Het gedicht dat de titel gaf aan dit boek spreekt over een brief die 'te lezen blijft, gelezen blijft' – die dus nooit meer niet-gelezen kan worden. Een bericht in de morgen, staat er. In de morgen van het bestaan zou je ook kunnen denken. De dichter, al doelde hij daar denk ik niet op, verloor zelf zijn moeder in de morgen van zijn bestaan.

Goud zijn vader, op een traumatische manier. Zulke berichten kunnen nooit meer óngelezen worden, wie ze ontvangt heeft ermee te leven. Ze kunnen wel af en toe naar de achtergrond verdwijnen, als je op een zonnige morgen neuriënd in de auto zit, als je zingt of danst of liefhebt, ze kunnen draaglijk gemaakt worden of vertaald in een oproep: zie de ander, doe wat je kunt. Weet dat het ertoe doet.

En dan kan die brief ook omgedacht worden tot een oproep om van verlies een begin te maken, van vallen vliegen. Om, net als Mary Oliver, gewoon door de velden te lopen en madeliefjes te zien en te weten dat je het meeste niet weet en niet begrijpt, maar dat je wél ziet dat het veld heel geschikt is voor de madeliefjes en de madeliefjes voor het veld. Gedichten weven een fijn web om de wereld en misschien verwijzen ze uiteindelijk wel naar dat onbegrepene van waaruit we voelen dat we leven. Misschien, dus, is poëzie wel gewoon het antwoord, zonder ooit een antwoord te zijn.

Tom van Deel, de dichter van het Brief-gedicht, schreef in een ander gedicht over het kijken naar het tussen licht en donker bewegende blad van de zilverabeel: "Geen antwoord, maar geen beter dat bestaat."